

מדוע גוועות תרבויות

הסוציו-ביולוגית האמריקנית רֶפֶקָה קוֹסְטָה פרסמה ב־2010 ספר שעורר הדים רבים, ושמו, בתרגום חופשי, "הרעשן של השומר: לחשוב איך לא להיכחד"¹. קוסטה מגוללת בו תיאוריה מרתקת על אופן גוועתן של תרבויות. הן מתות כאשר הבעיות שלהן נעשות סבוכות מדי. הן פשוט אינן מצליחות להתוות נתיב מן ההווה אל העתיד. מוטל עליהן, כניסוחה, עומס קוגניטיבי שמעבר לרף העליון של יכולתן.

הדוגמה שלה היא תרבות המאיה. לאורך שלושת אלפים וחמש מאות שנה, מסיבות שנת 2600 לפני הספירה עד סביבות שנת 900 לספירה, התפתחה במרכז אמריקה ציוויליזציה מתקדמת להפליא. תרבות המאיה התקיימה באזור שהיום שוכנות בו מקסיקו, גואטמלה, הונדורס, אל-סלבדור ובליו. בשיאה היא מנתה, על פי ההערכות, 15 מיליון נפש. בני המאיה הצטיינו באדריכלות, בכנייה, בחקלאות, בקדרות ובאריגה. ועוד יותר מכך הפליאו בידע האסטרונומי שלהם. הם פיתחו לוח שנה מדויק יותר מהלוח הגרגוריאני, ומערכת מדויקת למעקב אחר תנועות הכוכבים ברקיע ומזג האוויר ולחזיונם. היו להם שיטה מתמטית מתקדמת ומערכת כתב ייחודית. מרשימה מכול הייתה מערכת תשתיות המים שלהם, שכללה רשת מסועפת של מאגרים, תעלות וסכרים.

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

ואז, לפתע פתאום, מסיבות שעדיין לא נתחווירו לנו עד תום, המערכת כולה התמוטטה. רוב עם המאיה פשוט נעלם. תיאוריות רבות ניסו להסביר מה קרה. הוצעו בצורת ממושכת ופיצוץ אוכלוסין, מלחמות פנימיות ומגפה קטלנית, מחסור במזון וצירופים שונים ומשונים של נסיבות אלו ואחרות. דבר אחד ברור. תרבות שהתקיימה 3,500 שנה חדלה לפתע ונכחדה.

רבקה קוסטה אינה מכריעה בין האפשרויות; בכל מקרה, היא אומרת, מדובר בריבוי של בעיות בלתי פתירות. זה לדבריה מה שהפיל גם את האימפריה הרומית ואת אימפריית הח'מיר בקמבודיה בימי הביניים. המערכות קרסו תחת עומס־היתר הקוגניטיבי. זה יכול לקרות לכל ציוויליזציה, טוענת קוסטה. גם לזו שלנו. הסימן הראשון להתמוטטות ממשמשת לבוא הוא התעלמות וקפיאה במקום. בעיות חמורות עומדות על הפרק, כל מי שעניו בראשו מבחין בהן, ובכל זאת הבריות מפטירות כאשתקד ומגלגלות את הבעיות לדור הבא. הסימן השני הוא נסיגה אל האירציונליות. קשה להתמודד עם המציאות – והציבור מוצא מפלט בנחמות דתיות. בני המאיה פנו להקרבת קרבנות אדם; נמצאו ראיות ארכיאולוגיות מהרדודות לפעילות כזו בהיקף עצום. נראה כי באין להם יכולת לפתור את בעיותיהם באופן רציונלי ניסו בני המאיה לרצות את האלים בהקרבה עצמית מטורפת. כך אירע ככל הנראה גם לבני הח'מר.

על רקע תופעה זו, המקרה של עם ישראל מרתק בחריגותו. שתי מאות של משבר עברו עליו תחת שלטון רומא, מכיבוש יהודה בידי פומפיוס בשנת 63 לפני הספירה, דרך חורבן בית שני במרד הגדול, עד דיכוי מרד בר כוכבא ב־135 לספירה. הם היו מפוצלים עד ייאוש. עוד כשבית המקדש השני עמד על מכוננו,

שנים רבות לפני המרד הגדול, עמדה באווירה של יהודה ציפיה מתוחה לאסון לאומי נורא.

אלא שהיהודים לא פנו לעיסוק אובסיבי בקרבנות, כמו עמי המאיה והח'מר. אדרבה, הם חיפשו חלופות לקרבנות. אחת מהן היא גמילות חסדים. כאשר תהה רבי יהושע איך יתכפרו החטאים באין קרבנות חטאת ואשם, ניחם אותו רבן יוחנן בן זכאי: "בני, אל ירע לך. יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה, ואיזה? זה גמילות חסדים. שנאמר: 'כִּי חֶסֶד חֲפָצְתִי וְלֹא זָבַח' (הושע ו, ו)². חלופה שנייה היא לימוד התורה. את דברי הנביא מלאכי "וּבְכָל מְקוֹם מְקַטֵּר מִגֶּשֶׁת לְשִׁמִּי" (א, יא) פירשו חז"ל כמכוונים ללימוד דיני הקרבנות.³ על פי מדרש חז"ל הקב"ה אמר: "כבר תקנתי להם סדר קרבנות; כל זמן שקוראים בהם, מעלה אני עליהם כאילו מקריבין לפני קרבן ומוחל אני על כל עוונותיהם"⁴.

חלופה שלישית שנמצאה היא התפילה. הנביא הושע אמר, "קָחוּ עִמָּכֶם דְּבָרִים וְשׁוּבוּ אֵלַי; אֲמַרוּ אֵלָיו: כָּל תְּשׂא עֵוֹן וְקַח טוֹב וְנִשְׁלַמָּה פְּרִים שְׁפָתֵינוּ" (יד, ג). משמע: מילים, דיבור שפתיים, יכולות להחליף את קרבנות הפרים. כמאמר חז"ל, "תפילות כנגד תמידין תיקנו"⁵. חלופה רביעית: התשובה. "זְבַחֵי אֲלֹהִים רוּחַ נְשִׁבָּה", אומר משורר תהלים (נא, יט). מכאן למדו חכמים כי "מי שהוא עושה תשובה" הריהו כמי ש"עלה לירושלים ובנה את בית המקדש ובנה את המזבח ומקריב עליו כל הקרבנות שבתורה"⁶. חלופה חמישית לקרבנות היא הצום. הצום מפחית את חלבו ודמו של אדם, והדבר נחשב לו לפיכך כהקטרת חלבו ודמו של קרבן.⁷ חלופה שישית: הכנסת אורחים. עליה אמרו חז"ל, "כל זמן שבית המקדש קיים מזבח מכפר על ישראל, ועכשיו שלחנו של אדם מכפר עליו"⁸. ויש עוד.

במבט לאחור, מפליא לראות איך במקום לדבוק בעקשנות בעבר הסתכלו חכמים כגון רבן יוחנן בן זכאי אל העתיד, ושקלו את התרחיש הגרוע ביותר. השאלה הגדולה ביותר העולה בפרשת צו, פרשה שכולה ענייני הקרבנות השונים, איננה למה נצטוונו על הקרבנות; בהכירנו את מרכזיותם של הקרבנות לחיים הדתיים בישראל הקדומה, השאלה הגדולה היא איך שרדה היהדות בלעדיהם.

התשובה הקצרה לכך היא שרוב רובם של הנביאים, של חז"ל ושל חכמי ישראל בימי הביניים הבינו שהקרבנות היו ביטויים סמליים לתהליכי מחשבה, רגש ומעשה שאפשר לבטאם גם בדרכים אחרות. אפשר להתוודע אל רצון ה' מתוך לימוד תורה, אפשר לעבדו בתפילה, אפשר להקריב לו מרכושנו במתן צדקה, אפשר ליצור אחווה אנושית מקודשת בהכנסת אורחים, וכן הלאה.

היהודים לא נטשו את העבר; עד היום אנו מזכירים את הקרבנות בתפילותינו. אך הם לא התבוססו בו, כדרכן של תרבויות במשבר ובעומס יתר, ולא שקעו כמותן באירציונליות. הם נשאו עיניים לעתיד, ויצרו מוסדות כגון בית הכנסת, בית המדרש ובית הספר שאפשר לבנותם בכל מקום ולקיים דרכם את הזהות היהודית גם במרות שבגלויות.

זהו הישג לא קטן. הציוויליזציות הגדולות בהיסטוריה נכחדו כולן, והיהדות שרדה תמיד. מבחינה מסוימת, ברור שיד ההשגחה בדבר. אך מבחינה אחרת, האחראים להצלחה הם אישים כרבן יוחנן בן זכאי שראו את הנולד וחיסנו את היהדות מפני התמוטטות קוגניטיבית. הם לא ברחו אל אמונות השווא אלא

שקדו ליצור מבעוד מועד פתרונות לבעיות המחר, ולכנות את עתיד היהדות.

יש כאן לקח חשוב למנהיגי יהדות זמננו. חשבו אל תוך העתיד – לפחות 25 שנים קדימה, שנות דור. הביאו בחשבון את התרחישים הגרועים. שאלו את עצמכם מה נעשה אם יקרה כך וכך. היכולת הזו להמשיך להאמין אך לשים סכר בפני אמונות שווא, לשמור אמונים לעבר אך לשאת עיניים לעתיד, היא שהצילה את עם ישראל.

1. Rebecca Costa, *The Watchman's Rattle: Thinking Our Way Out of Extinction*, Vanguard Press: 2010. במהדורת 2012 כותרת המשנה הוחלפה ל"תיאוריה רדיקלית

- חרישה של קריסה".
- 2. אבות דרבי נתן ד, ה.
- 3. בבלי, מנחות ק ע"א.
- 4. בבלי, תענית כז ע"ב.
- 5. בבלי, ברכות כו ע"ב.
- 6. ויקרא רבה ז, ב.
- 7. בבלי, ברכות יז ע"א.
- 8. שם נה ע"א.